

УДК 316.334.2

Варга Н.І., кан. соц. наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету, вул. Університетська, 14, Ужгород, 88016, Україна, e-mail: nataliya.varha@uzhnu.edu.ua

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ НЕФОРМАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАКТИК У ТРАНЗИТИВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто процеси інституціоналізації неформальних практик, які пронизують всі форми економічної реальності. Досліджено ряд гіпотез функціонування неформальної зайнятості та виявлено, що її функціонування пов'язано з відсталістю країни, характеристикою економічної периферії або притулком для тих, хто не може легально працевлаштуватись.

Ключові слова: інституціоналізація, неформальні практики, економіка, інститути, соціальне середовище, інституціоналізм.

Трансформаційний процес, притаманний перехідній економіці України, містить у собі значні механізми тінзації та неформалізації. Думки щодо значущості неформальних інститутів є неновими, але останнім часом вони стають дедалі актуальнішими у сфері досліджень економістів, соціологів і політологів. Досить влучно висловився Д. Норт: “Ми, живучи в сучасному західному світі, вважаємо, що життя, економічні процеси підкоряються офіційним законам і праву власності. Проте навіть у найрозвинутіших економіках формальні правила становлять невелику (хоча й досить важливу) частину тієї сукупності обмежень, які зумовлюють сформовані перед ними ситуації вибору... Наша поведінка великою мірою визначається неписаними кодексами, нормами й умовностями” [1, с. 56]. Тому поняття “неформальності” досить надійно увійшло в дослідницький обіг, а неформальна економіка вже давно не ототожнюється з тіншовими та маргінальними господарськими укладами, вона є невід’ємною частиною всієї економіки.

Мета статті – проаналізувати процеси інституціоналізації неформальних економічних практик у суспільстві, що трансформується.

У складі інститутів Д. Норт виокремлює три головні компоненти: а) неформальні обмеження (традиції, звичаї, соціальні умовності); б) формальні правила (конституції, закони, судові прецеденти, адміністративні акти); в) механізми примусу, які забезпечують дотримання правил (суди, міліція, громадська думка, осуд тощо). Формальні інститути та механізми їх захисту встановлюються і підтримуються свідомо, переважно – адміністративною дією держави. Вчений зазначає, що набагато легше описати формальні правила суспільства, ніж неформальні правила, за допомогою яких люди структурують свої взаємовідносини та дотримуються цих правил. Хоча зміст неформальних правил не піддається точному аналізу й визначенню, в реальному функціонуванні суспільства вони відіграють головну роль [1].

Звідки беруться неформальні практики? Найчастіше вони виникають з інформації, яка передається за допомогою соціальних механізмів і є частиною тієї спадщини, яку ми називаємо культурою. Культуру можна визначити, як “трансляцію, шляхом

навчання та імітації від одного покоління до іншого знань, цінностей та інших факторів, які впливають на поведінку” [1, с. 57].

На думку дослідників, якщо у вертикальному плані структура інститутів може розглядатись з позиції відтворювального циклу, галузевого, “секторального” тощо, то у горизонтальному плані – залежно від різного рівня укорінення інститутів у соціально-культурному середовищі. Саме тому виділяють формальні (офіційно прийняті нормативно-правові акти) та неформальні інститути (кодекси поведінки, традиції, звичаї, табу). Формальні інститути перебувають на поверхні суспільного життя, а неформальні практики мають більш латентний характер, вони глибоко укорінені в культурі та менталітеті людей. Неформальні інститути, на відміну від формальних, виникають спонтанно, як результат взаємодії багатьох людей. Вони формуються протягом багатьох поколінь, об’єктивно закріплюються у свідомості людей, функціонують через неформальні норми організації соціального життя. Неформальні інститути більше тяжіють до соціокультурної системи суспільства та її ціннісно-нормативного ядра. Неформальні інститути, норми, зростаючи з соціокультурної сфери суспільства, тісно пов’язані з його ціннісно-нормативною системою координат, у рамках якої відбуваються всі соціальні взаємодії.

Виникаючи як засіб координації часто повторюваних форм людської взаємодії, неформальні обмеження є: 1) продовженням, розвитком і модифікацією формальних правил; 2) соціально санкціонованими нормами поведінки; 3) внутрішньо обов’язковими для людини стандартами поведінки.

У сучасній вітчизняній соціології поки не склалося чіткого підходу до відношення формального та неформального простору в соціальному житті. Ці два простори ніби відірвані один від одного, існують ізольовано, самостійно, тільки зрідка в конкретних життєвих обставинах перетинаються між собою.

Крім наукових підходів вітчизняних вчених-економістів, зокрема, А. Гриценка, В. Тарасевича, А. Чухна, О. Яременка та інших, спостерігаються помітні спроби розвинути та розширити методологію інституціонального аналізу, обґрунтувати власні концепції, започаткувати новий науковий напрям – інституціональну архітектоніку. Вчений розглядає її як складову науки, яка тільки формується та має назву архітектоніка. Проте ті проблеми, які вона порушує, вже існують в природі та суспільстві.

За визначенням представників нового напрямку наукових досліджень, інституціональна архітектоніка – це структура інститутів, що утворюються з правил, норм, стереотипів, традицій, установ та інших соціальних утворень у їх співвідношенні із сутністю та загальним естетичним планом структури соціальної системи. У такому трактуванні відображено й об’єктивні, внутрішньо властиві системи відносин, і значення суб’єктивних у перетворювальній діяльності, і потреба побудови діяльності, згідно з внутрішніми закономірностями системи [2–3].

Більшість неформальних інститутів передаються в спадок, вони є більш інерційними та стійкими до змін. Саме вони перебувають на перехресті соціокультурних та інституційних схем, відображають певні цінності та норми. Неформальні інститути задають “внутрішню” імперативність поведінки, а формальні – “зовнішню”, визначаючи внутрішню та зовнішню регуляцію, мотиваційні та стимуляційні аспекти поведін-

ки. Незважаючи на свою ніби зовнішню м'якість, неформальні інститути за дією на поведінку людини можуть бути більш жорсткими та впливовішими, ніж формальні правила. І хоча неформальні правила пронизують усе наше життя, їх досить важко виміряти та дослідити. Формальні правила, які в свою ієрархію включають сукупність законодавчих форм (від конституції до статутів) описати простіше, ніж неформальні.

З теоретико-методологічного боку виокремлення та протиставлення двох соціальних просторів у сучасному трансформаційному суспільстві пов'язане з конфліктністю офіційно існуючої інституційної системи. Поширення неформальних соціальних практик може бути природною відповіддю на значне відставання в розвитку легальних інститутів державної влади від розвитку реальних суспільних відносин, потреб та інтересів. На думку багатьох дослідників, домінування неформальних відносин над формальними регуляторами є головною причиною провалу реформ і водночас головною відмінністю пострадянських країн від країн Центральної та Східної Європи [4].

У багатьох сферах суспільного життя неправові практики розширюються, стають різноманітнішими, закріплюються у масовому досвіді. Зрештою вони нерідко стають органічною частиною нових суспільних інститутів, визначаючи їх "мутацію", переродження порівняно з правовими закордонними зразками [4, с. 89–90; 5, с. 12].

Функціонування соціальних інститутів проявляється і у соціальних практиках, які втілені в правових і культурних нормах життя. При цьому не всі соціальні практики мають інституціолізований характер. Інституціоналізації піддаються переважно ті з них, які вирізняються важливістю, масовістю або стійкістю й традиційністю. Саме такі норми, інститути становлять стійке ядро життєдіяльності даного суспільства, на відміну від штучно насаджених органами держави.

Варто зауважити, що ефективність функціонування інститутів у багатьох випадках залежить від взаємної відповідності: по-перше, формальних і неформальних норм; по-друге, норм і реальних практик. Проте даний алгоритм спрацьовує в цивілізованих суспільствах, а в трансформаційних суспільствах справи можуть іти по-іншому.

Процес інституційних змін безпосередньо залежить від функціонування базових інститутів суспільства, які формують певну інституційну рівновагу суспільства. У теорії інституційних структур такі інститути розуміються як сформовані в результаті суспільної практики та постійно відтворювальні, найбільш суттєві та стійкі соціальні відносини, які дозволяють суспільству виживати й розвиватись, як цілісному організму. Базові інститути підтримують самодостатність суспільств у ході історичної еволюції, незалежно від волі, бажання та дій конкретних соціальних суб'єктів – "тут і зараз". Поняття "базові інститути" відображає глибинні, відносно постійні структури інституційного середовища. Ці форми варто відособлювати від їх динамічного "поверхневого" прошарку, що представлений різноманітними інституційними формами, які впливають на формування певної інституційної рівноваги. За Д. Нортон, інституційна рівновага – це така ситуація, коли за існуючого співвідношення сил гравців у певному наборі контрактних відносин, жоден з них не вважає для себе вигідним витратити ресурси на реструктуризацію та зміну цих відносин. Зауважте, що така ситуація не означає, що всі гравці задоволені існуючими правилами та контрактами. Вона означає

тільки те, що учасникам цих контрактних відносин, прорахувавши витрати та прибутки, не вигідно міняти ці умови гри” [1, с. 112].

Таким чином, інституційна структура вибудовується на основі ієрархічної супідрядності інституційних форм до базових інститутів, в її основі лежить ізоморфізм, відповідність елементів “повеневого прошарку” фундаментальним структурам.

Довготривале ослаблення інституційних систем, постійні реформи призводять до відхилення реальних соціальних практик від правових норм. Крім того, можливим є зворотний процес інституціоналізації неправових норм і неформальних сфер суспільного життя. При цьому прийняття нових законів і поява нових формальних інститутів часто не впливають на зміну суспільних практик реального соціального життя.

В інституційно-еволюційній теорії розрізняють три типи взаємовідносин між змістом старих і нових інститутів: *path dependence* – глибокий зв’язок, значна залежність нових інститутів від старих; *path determinacy* – менш сильна залежність, що залишає місце для виникнення абсолютно нових інститутів; *path indeterminacy (path independence)* – відсутність зв’язку між старими та новими інститутами [6].

Актуальним стає звернення до інституційного контексту “ефекту блокування”, ефект залежності від траєкторії попереднього розвитку суспільства [7]. Ця складність пов’язана із взаємодією між суспільством і певним історичним, культурним контекстом функціонування. Бідність у країнах третього світу дуже часто визначається саме інституційним обмеженням у цих країнах, як і в Україні. Залежність від траєкторії попереднього розвитку – це ключ до аналітичного розуміння довгострокових змін.

Процес становлення нових інститутів може відбуватися різними способами. Так, один з варіантів, що особливо стосується інституту неформальної зайнятості, – “заміщення норм”. Формальні норми, інститути функціонують, але водночас діють і є дуже поширеними їх неформальні форми. Вони можуть частково бути законними, проте дієвими, функціональними через масштабність і тривалість існування. Й. Якобсен зазначає: “Відхилення, девіації можуть стати частково законними за рахунок довготривалого свого існування” [7, с. 203].

Подібні форми інституціалізованого відхилення можуть привести до морфогенезу або встановлення нових норм. Вони також можуть отримати статус санкціонованих, частково легітимних і вбудованих у нормативну структуру суспільства.

Морфогенез через нормативне відхилення починається з випадків абертивної поведінки тих, хто визначає норми занадто жорсткими та не повною мірою дієвими. За Р. Мертоном, відбувається “поступове ослаблення законності та розширення використання незаконних, але більш ефективних відхилень правил поведінки” [7, с. 287].

Часто уникнення норм залишається цілком у приватній сфері та не має соціальних наслідків. Коли відхилення стають поширеними в суспільстві, коли їх починає підтримувати, розділяти більшість людей, тоді відбувається інституціоналізація неформальних норм та інститутів суспільства. Порушення певних правил, які раніше розглядалися як законні, підхоплюються оточенням, особливо якщо порушники досягли успіху, стали успішними. Як зазначав Р. Мертон, “ці успішні шахраї стають зразком для наслідування”. Як приклад, приводить приватних підприємців у країнах “реального соціалізму”, дії яких сприймалися багатьма, особливо молоддю, як “рольові моде-

лі”, хоча більшість розуміли, що вони досягли свого становища, порушуючи закони, які регулювали планову економіку.

Масове відхилення від норм у поєднанні з поширеною думкою, що “всі так роблять” призводить до того, що такі відхилення мають регулярний, повторюваний характер. Р. Уільямс описує дану ситуацію так: “Соціальні норми приховано порушуються в широких масштабах, за мовчазної згоди і навіть підтримки суспільством або певною групою до тих пір, поки таке порушення не стане явним” [7, с. 225]. Саме в колишніх соціалістичних країнах значного поширення набула неформальна економіка, що виражалась у крадіжці товарів, матеріалів, інструментів тощо з державних підприємств. Тут традиційні моральні заборони, які діють щодо приватної власності, для більшості не спрацьовували, оскільки “державний” – означало “нічий” [7, с. 225].

У науковій літературі це спричинило появу таких термінів, як “квазігромадянське суспільство” і “тіньова держава” [8], що підкреслює не тільки суттєві відмінності між формальними та неформальними соціальними інститутами, але й свідчить про процес інтенсивного розвитку неформальних зв’язків і, відповідно, стабільних норм тіньової, неофіційної взаємодії. Сучасна “інституційна нестабільність” створює перепони в повноцінній легалізації неформальних практик, як з боку легальних інститутів влади, так і побажань самого населення в їх формалізації.

Таким чином, інституціоналізація відхилень містить у собі чотири моменти: по-перше, вони мають певний визначений, регулярний характер; по-друге, приймаються більшістю, мають масовий характер, тобто з особистої сфери переходять у громадську; по-третє, організовані у вигляді відпрацьованої “соціальної механіки”; по-четверте, вони рідко піддаються покаранню, а якщо і піддаються санкціям, то, зазвичай, в символічній формі, щоб підтвердити недоторканність правил і норм [9, с. 176–179].

За класифікацією Д. Норта, є два первинних критерії, які визначають діяльність людини та є визначальними при інституціоналізації. По-перше, такими моделями виступають моделі, засновані на загальноприйнятому в даному суспільстві моральному почутті; конформізм щодо них – питання не тільки доцільності, але й морального обов’язку. По-друге, саме цих дієвих норм дотримується досить значна кількість населення.

Досить дієвим шляхом є інституціоналізовані моделі, які являють собою частину соціальної структури. Саме завдяки їм соціальна діяльність перестає бути хаотичною. З цієї точки зору, інституціональна структура – це один із способів “інтеграції” діяльності, залучених до неї індивідів. Інтеграція функціонально необхідна для того, щоб система залишалась у стабільному стані та була здатна подолати внутрішні конфлікти.

Невід’ємним атрибутом соціальних інститутів є їхня легітимність – прийняття суспільством (соціальною групою) певних соціальних правил, тобто згода з певним соціальним порядком. С. Макеєв підкреслював, що інституціоналізація неможлива без легітимації, причому легітимації в чотирьох вимірах: ціннісно-ідеологічному, індивідуально-поведінковому, правовому та соціально-груповому [10].

У суспільстві важливу роль відіграє також інституційне середовище. Воно формується багатоманітністю інституційних форм, які виражаються сукупністю закладів, законодавчими документами, юридичними нормами тощо. Саме це середовище повинно бути достатньо розвиненим, адекватним до потреб економічного, соціального та політичного розвитку країни. Воно слугує зовнішнім середовищем для соціальних акторів і економічних агентів, приймає, “схвалює” або “не схвалює” їх діяльність і функціонування. Оскільки більшість інститутів можуть функціонувати тільки в певних соціокультурних координатах, то можемо говорити про певні інституційні матриці або інституційні системи, як про об’єктивну характеристику, фундамент певного суспільства. Саме тут заслуговує на увагу інституційна матриця С. Кірдіної, під якою вона розуміє стійкі, історично сформовані системи базових соціетальних інститутів, що регулюють взаємопов’язане функціонування основних суспільних сфер (політики, економіки, ідеології), латентно визначають багатоманіття та спрямованість процесів, які відбуваються на “поверхні” соціального життя. На думку вченої, базові соціальні інститути, як первинні, вихідні соціальні форми, формуються при виникненні держави, в результаті пристосування населення, яке проживає на території держави, до зовнішніх умов існування. Інституційні матриці зберігають свою природу та визначають подальший характер історичної еволюції держави. Часто вони інваріантні відносно діяльності людей, хоча проявляються в різних інституційних формах, які обумовлені історичним і культурним контекстом [11]. Цілий ряд положень цієї теорії є досить продуктивним і не викликає сумнівів. Це і сама ідея інституційних матриць, про яку раніше писали К. Поланьї, Д. Норт, як про системи взаємопов’язаних базових соціетальних інститутів, підкреслення системного характеру інститутів, їх стійкості функціонування та історизму. При цьому історичність, як характеристика інститутів, проявляється двояко: як результат їх походження та як закономірність подальшого розвитку. Інститути, як породження соціокультурної системи, пов’язують минуле із сьогоденням і майбутнім, тим самим формують їх поступальний розвиток.

Досить цікавий варіант інституційних змін описав А. де Токвіль: коли стає очевидним, що попередні інституційні форми не функціонують і руйнуються, відмічаються млявістю та занепадом, тоді “нові начала, поступово і з обережністю вводяться в життя старого суспільства, наповнюючи його новою силою” [12].

Варто зазначити, що інституційні зміни здійснюються людьми. Вони є результатом людської практики, в процесі якої постійно відбувається складання та конструювання різних інституційних форм. Якщо ці форми дозволяють вирішити певні проблеми, вони фіксуються в суспільній свідомості, легітимуються та набувають статус норми.

Дуальний характер інституційного середовища набуває вираженої специфіки в умовах інституційних змін, у перехідних станах суспільства. За мірою зростання альтернативних інститутів порушується інституційний баланс між як формальними, так і неформальними інститутами, а також новими формальними та старими неформальними інститутами. Таким чином, може виникнути феномен подвійної інституціоналізації як специфічної ознаки перехідного суспільства.

На думку українських дослідників Є. Головахи та Н. Паніної, пострадянська деінституціоналізація, як процес руйнування старих інституційних утворень і зміни соціальних правил, спричинив не просто становлення нових соціальних інститутів, а процес подвійної інституціоналізації, що ґрунтується “на згоді людей жити в такому інституційному просторі, де діють і старі, і нові інститути, що забезпечують своїм суперечливим існуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції та стабільності атрибутів інституціональності” [12]. Ключовими положеннями цієї концепції про подвійну інституціоналізацію є такі моменти:

1) системотворчі інститути радянського суспільства (державний патерналізм, наявність пільг для правлячої еліти тощо), утративши свою легальність, не втратили своєї легітимності;

2) нелегальні (тіньові) інститути радянського часу (тіньовий, неформальний ринок праці, блат і корупція) “трансформувались” у легальні інститути “перехідного суспільства”, але не здобули потрібної легітимності через їх масове сприйняття як “узакононого беззаконня”;

3) більшість громадян України перебувають у стані амбівалентності, що проявляється “в масовій згоді жити в такому інституційному просторі, де легальність забезпечується самим фактом узаконеного існування нових інститутів, а легітимність – збереженням старих інститутів, що мімікрували” [12].

Таким чином, шлях інституційних змін є процесом самоідентифікації суспільства з урахуванням минулого, як позитивного, так і негативного. Так само і запозичені економічні й інші інститути приймають звичайні для місцевих традицій форми, змінюючись і пристосовуючись до умов, що існують у країнах.

Значний внесок в обґрунтування розвитку неформальної економіки внесла марксистська теорія. Відповідно до її положень, ринкові відносини в процесі свого розвитку змінюють основи докапіталістичних форм господарювання, внаслідок чого відбувається поляризація світу праці та капіталу. Неминучість такого усупільнення виводиться не з ідеалістичного уявлення про суспільний договір, а з матеріалістичного розуміння історії. Будучи теорією однолінійного прогресу, марксизм стверджує послідовну зміну певних історичних фаз, з огляду на універсальну логіку зняття протиріч між розвитком продуктивних сил і виробничих відносин. Внаслідок природно-історичного закону суспільного розвитку сили прогресу формують інституційний каркас і задають правила. Розхитування старого інституціонального каркасу та поява зразків поведінки, які не відповідають рамкам дозволеного, передують будь-якій соціальній революції. Будь-яка організаційно-господарська інновація виникає “в тіні” і тільки в процесі дозрівання історичних умов отримує шанс на інституціоналізацію. Звідси – подвійне ставлення до порушення правил економічної взаємодії: воно оцінюється як явище прогресивне або регресивне, залежно від історичного контексту. У період трансформаційних процесів, коли формальні інститути стримують рух суспільства вперед, тіньова економіка може вважатися прогресивною формою адаптації до нових умов функціонування [13, с. 72].

Крім того, існує діяльність, що історично розвивається за відсутності формальних норм, наприклад, домашня економіка та взаємообміни домогосподарств. Неформальні

практики, що пронизують усі форми економічної реальності, – це компроміс формальних правил і соціальних норм. Таким чином, неформальні практики укорінені в законах і неписаних нормах поведінки. Чим глибший цей зазор, а також чим слабший механізм примусу до виконання закону, тим різноманітнішими є неформальні практики. Люди можуть відтворювати неформальні практики, не будучи здатними артикулювати їх. Проте способи рефлексії та вербалізації навряд чи зможуть скласти їх словесний портрет через їх виключну контекстуальну пластичність. Образно кажучи, неформальні практики – це мости, опорами яких є, з одного боку, законодавчі правила, з другого, соціальні норми [13, с. 108–110]. Отже, неформальні правила можуть виникати двояким чином. По-перше, як доповнення до формальних приписів, заповнення інституційних пустот. По-друге, неформальні правила часто виконують норми альтернативи, свого роду паралельного світу, що функціонує поряд з формальною економікою.

Завершенням процесу інституціоналізації можна вважати створення норм і правил структурованої самовідтворюваної системи, що має внутрішню організацію, схвалюється більшістю учасників економічного процесу. Інституціоналізація має місце всюди, де здійснюється взаємна типізація узвичаєної (звичайної) діяльності. Будь-яка діяльність, яка часто повторюється, стає прикладом і може бути реалізованою в майбутньому таким самим способом. Як ми і зазначали, будь-яка типізація є передумовою й умовою становлення інституту.

Інституціоналізація (або формування стабільної інституційної структури економіки) являє собою закріплення набутих або імпортованих правил і норм у стійких формах інститутів і організацій, які можуть приймати як легальну, так і нелегальну форми, що забезпечують систему екзогенних обмежень для господарських суб'єктів.

Одні аналітики звертають увагу на недостатність формальних правил в економіці та необхідність заповнення певного “інституційного вакууму”. Інші, навпаки, зазначають про достатній (або навіть зайвий) ступінь формальної регламентації та бачать основну проблему, в тому числі, щоб примусити працювати вже прийняті закони [14].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки та узагальнення. Ми дотримуємося думки, що головною проблемою, можливо, є не дефіцит або надлишок формальних правил, а їх структура, а також те, в який спосіб вони вводяться в господарську систему, які форми взаємозв'язку формальних і неформальних правил є найпоширенішими.

З одного боку, вони відіграють роль своєрідного “звалища” інститутів, що відживають, забезпечують тимчасове виживання міських і сільських маргіналів, консервують рудиментарні форми виробничих відносин (наприклад, сімейні неформальні “мікрофірми” засновані переважно на архаїчних відносинах особистої залежності). З другого боку, неформальну економіку можна розглядати і як “дублікат” пануючих у даний період інститутів: неформали виробляють звичайні товари та послуги, що споживаються суб'єктами офіційної економіки, причому замовлення для неформального сектору часто лунають і з боку “формального” бізнесу. Отже, неформальна економіка та зайнятість є “полігоном” для нових інститутів: сукупністю дрібних і найдрібніших підприємницьких одиниць, які з легкістю змінюють асортимент.

мент, технологію, зовнішні та внутрішні господарські зв'язки, демонструючи найвищу гнучкість і виживання. Саме інституційний підхід не передбачає виокремлення сегментів, але виявляє “наскрізний” характер неформальних інститутів, що співіснують з формальними інститутами.

Формальні інституційні системи в період реформ відбуваються на основі домінування неформальних, тінювих відносин і інститутів над формальними відносинами й інститутами.

Інституційну природу перехідних суспільств визначає зміщення від формальних “правил гри” до неформальних, від явних контрактів до неявних, від стандартних транзакцій до персоналізованих угод.

Неформальні практики, які з'явилися в радянській економіці, в теперішній час поширюються і активно реалізуються в політиці, соціальній сфері та навіть культурі. Отже, період ослаблення інституційних систем не просто затягнувся, а набуває стійкої, стабільної форми і суспільство опиняється в стані стаціонарної інституційної невірноваженості.

Список використаних джерел

1. Норт Д. Інститути, інституціональні змінення і функціонування економіки. Москва: Начала, 1997. 180 с.
2. Гриценко А.А. Інституціональна архітектура: об'єкт, теорія і методологія. *Постсоветський інституціоналізм*. Донець: Каштан, 2005. С 49–74.
3. Тарасевич В.Н. Інституціональна еволюція: від протоінститутів – до інститутам. *Економічна теорія*. 2005. № 1-2. URL: <http://ea.donntu.edu.ua/bitstream>
4. Капелюшников Р. Інституціональна природа перехідних економік: російський досвід сучасного. *Кто и куда стремится вести Россию*. Москва: МВШСЭН, 2001. С. 89–98.
5. Заславская Т.И. О субъектно-деятельностном аспекте трансформационного процесса. *Кто и куда стремится вести Россию*. Москва: МВШСЭН, 2001. С. 3–16 .
6. Петрушина Т.О. Соціально-економічне поведіння населення України в умовах інституціональних змін. Київ: Інститут соціології НАН України, 2008. 544 с.
7. Штомпка П. Соціологія соціальних змін. Москва: Аспект Пресс, 1966. 416 с.
8. Ярулін К.И. Інституціоналізація неформальних соціальних практик. 2012. URL: <http://www.dissercat.com/content/institutsionalizatsiya-neformalnykh>
9. Хижняк Л.М. Особистість і світ підприємницьких організацій у суспільстві, що трансформується. *Вісник Харківського державного університету*. 1999. № 433. С 176–179.
10. Макеєв С. Соціальні інститути: класичні трактування і сучасні підходи до вивчення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 43–56. URL: http://socioline.ru/_seminar/library/misc/socinst.php.
11. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Москва: Директмедіа Паблишинг, 2008. 401 с.
12. Головаха Е., Панина І. Постсоветська деінституціоналізація і становлення нових інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 4. URL: http://www.i-soc.com.ua/journal/N4_2001r.pdf
13. Барсукова С.Ю. Неформальна економіка: економіко-соціологічний аналіз. Москва: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2004. 448 с.
14. Нестеренко А. Перехідний період закінчився. Що далі? *Вопросы экономики*. 2000. № 6. С 4–17.

Отримано 23.11.17 та оновлено 05.12.17

References

1. Nort, D. (1997). Institutions, institutional changes and the functioning of the economy. Moscow: Nachala [in Russian]
2. Grytsenko, A.A. (2005). Institutional architectonics: object, theory and methodology. In R.M. Nureev, V.V. Dementev (Eds.), *Post-Soviet Institutionalism* (pp. 49–74). Donetsk: Kashtan [in Russian]
3. Tarasevych, V. N. (2005). Institutional evolution: from protoinstitutions to institutions. *Ekonomycheskaia teoriia – Economic theory*, 1-2. URL: <http://ea.donntu.edu.ua/bitstream> [in Russian]
4. Kapeliushnikov, R. (2001). Institutional nature of transition economies: Russian experience of the modern. In T.I. Zaslavskaia (Ed.), *Who and where seeks to lead Russia* (pp. 89–98). Moscow: The Moscow School of Social and Economic Sciences [in Russian]
5. Zaslavskaia, T.I. (2001). On the subject-activity aspect of the transformation process. In T.I. Zaslavskaia (Ed.), *Who and where seeks to lead Russia* (pp. 3–16). Moscow: The Moscow School of Social and Economic Sciences [in Russian]
6. Petrushina, T.O. (2008). Socio-economic behavior of Ukrainian population in the conditions of institutional changes. Kiev: Institute of Sociology NAS of Ukraine [in Russian]
7. Shtompka, P. (1966). Sociology of social changes. Moscow: Aspekt Press [in Russian]
8. Yarulyn, K.Y. (2012). Institutionalization of informal social practices. URL: <http://www.dissercat.com/content/institutsionalizatsiya-neformalnykh-sotsialnykh> [in Russian]
9. Khyzhnyak, L.M. (1999). Personality and the world of business organizations in a transforming society. *Visnyk Kharkivskoho derzhavnoho universytetu – Journal of Kharkiv State University*, 433, (pp. 176–179) [in Ukrainian]
10. Makeev, S. (2004). Social institution: function, genesis, structure. *Sotsiologiiia: teoriia, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 43–56 [in Russian]
11. Shumpeter, J. (1982). Theory of economic development. Moscow: Press [in Russian]
12. Golovaha, E., Panina, I. (2001). Post-Soviet de-institutionalization and the establishment of new institutions in Ukrainian society. *Sotsiologiiia: teoriia, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 4. URL: http://www.i-soc.com.ua/journal/N4_2001r.pdf [in Russian]
13. Barsukova, S.Ju. (2004). Informal economy: the economic-sociological analysis. Moscow: Publishing house: SU-HSE [in Russian]
14. Nesterenko, A. (2000). Transition period is over. What's next? *Voprosy ekonomiki* 6, 4–17 [in Russian]

Received on 23.11.17 and updated on 05.12.17

Вапра Н.І., канд. социол. наук, доцент кафедры социологии и социальной работы Ужгородского национального университета, пл. Народная, 3, Ужгород, Закарпатская обл., 88000, Украина, e-mail: nataliya.varha@uzhnu.edu.ua

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ НЕФОРМАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАКТИК В ТРАНЗИТИВНОМ ОБЩЕСТВЕ

Рассмотрены процессы институционализации неформальных практик, пронизывающих все формы экономической реальности. Распространение неформальных социальных практик является естественным ответом на значительное отставание развития легальных институтов государственной власти от развития реальных общественных отношений, потребностей и интересов. Исследован ряд гипотез функционирования неформальной занятости и выявлено, что ее функционирование связано с отсталостью страны, характеристикой экономической периферии или убежищем для тех, кто не может легально трудоустроиться.

Ключевые слова: институционализация, неформальные практики, экономика, институты, социальная среда, институционализм.

Varha N.I., PhD. (Socialjgy), Associate Professor, Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, 14, Universitetska Str., 218, Uzhgorod, 88016, Ukraine, e-mail: nataliya.varha@uzhnu.edu.ua

INSTITUTIONALIZATION OF INFORMAL ECONOMIC PRACTICES IN A TRANSITIVE SOCIETY

The processes of institutionalization of informal practices are considered in this article. The spread of informal social practices is a natural response to the significant lag behind the development of legal institutions of state power. A number of hypotheses concerning the functioning of informal employment are considered. So, the functioning of informal practices are related to the backwardness of the country, with the economic periphery or with the shelter for those who can not legally work. Article deals with main scientific approaches to the study of the problems of transitive economy, it shows the current state of economic activity, its dynamics and characteristics of informal sector of economic activity from the viewpoint of the methodology of institutional analysis. Construction of the social space of Ukrainian society predetermines the institutionalization of new economic, political and cultural coordinates. Functional weakness of formal institutions creates favorable conditions for the intensification of informal institutionalization, which can sometimes undermine or limit the order of functioning of formal institutions. The article describes the process of institutionalization of informal practices that penetrates every single form of economic reality – this is a compromise of formal rules and social norms. That is to say, informal practices are rooted in the gap of the laws and unwritten norms of behavior. It is shown that the deeper the gap, the weaker is the mechanism of enforcement for obeying the law, since there are more abundant informal practices. Similarly, informal practices are not just rooted in the laws and social norms, but are being massive, inevitably lead to the "destruction of the supports", namely inducing the conscious correction of laws and unintentional modification of social norms of society. Formal rules themselves are solely applied under the impact of informal practices. We have come to the conclusion that the Formal and Informal exist separately, while using the term "sector". But as soon as we enter into a discussion about the bureaucratic and non-bureaucratic management, we notice the continuity of formal and informal orders. In the given article the vector of studies of the informal economy is shifting from the structural to the institutional direction.

Keywords: institutionalization, informal practices, economy, institutions, social environment, institutionalism.